

Aantekeningen bij de kabinetsnotitie ‘Nederland-China: een nieuwe balans’

Inleiding

De CDA Commissie Buitenland heeft in mei 2018 een eerste advies uitgebracht over de assertiviteit en de toenemende macht van China op het wereldtoneel. Bij het verschijnen van de nota van het kabinet in mei 2019 was het vanzelfsprekend dat een aantal leden van de Commissie deze intensief bestudeerde en van commentaar zou voorzien. Het doel was niet om een nieuwe uitgebreide nota te schrijven, maar wel op een aantal terreinen vanuit CDA-perspectief aanbevelingen te doen. Als uitgangspunt bij de beoordeling namen wij een tweetal vragen.

Allereerst was dat de vraag of de nota China en zijn nieuwe rol in de wereld adequaat beschrijft. Of het kabinet in tekst en toon in voldoende mate doordrongen is van de achtergrond, de instrumenten en het assertieve karakter van de rol die China op het internationale toneel speelt, zowel in bilaterale en in multilaterale verbanden. Worden voldoende concrete voorstellen gedaan om Nederland te beschermen tegen het moderne China, dat haar meer dan miljard inwoners koppelt aan enorme economische macht en militaire ambities? Een China dat streeft naar wereldmacht. China dat zich niet bindt met andere staten maar wel in relaties met andere landen gebruik maakt van zijn macht om voordelen te behalen. China dat haar vizier verder naar buiten richt en niet meer een in zichzelf gekeerd land is. China dat stormachtig is gegroeid maar nu ook qua economische structuur wil veranderen in een kenniseconomie.

De tweede vraag was of het Europese c.q. EU-perspectief voldoende is meegenomen in de nota en uitgewerkt in concrete maatregelen om tegenwicht te bieden aan de Chinese machtspolitiek. Minister van Buitenlandse Zaken Blok heeft bij het uitbrengen van de nota gezegd dat we zonder de EU geen partij zijn voor China. Is dat een zwakgebod of is het een juist uitgangspunt? Het ogenschijnlijk per beleidsterrein politiek bedrijven in plaats van een integrale houding van de EU t.o.v. China lijkt onhoudbaar. Daarnaast is er een aantal economische en politieke ontwikkelingen in de EU (zoals Chinese investeringen in EU-landen en het 17+1 platform) dat verdeeldheid in de hand werkt. Is de door de regering in de nota geponeerde stelling “open waar het kan, bescherming waar het moet” voldoende te onderbouwen vanuit EU-gezichtspunt? Kortom voldoende elementen om te toetsen en vooral concrete maatregelen te definiëren.

Gezien het debat in de Tweede Kamer over de notitie (en de opvolgende brief van Minister Blok) en de aandacht van Martijn van Helvert (Lid Tweede Kamer CDA) voor het onderwerp mensenrechten, hebben we dit onderwerp gekozen om nader naar te kijken. Daarnaast komen ook kennisnetwerk, landbouw/ voedsel, economische samenwerking en het militaire perspectief aan de orde. Vanwege deze onderwerpselectie is de notitie bij voorbaat onvolledig. Zo komen de positieve voorbeelden van China op het wereldtoneel niet aan de orde, is er geen apart hoofdstuk aan godsdienstvrijheid besteed en worden andere thema's niet besproken.

Leden werkgroep:

Co van der Aa, Brigitte Bauer, Hege Knaven-Van Dijk, Arne de Kruijff, Joep Sweyen (voorzitter), Jasper Vlaanderen en Klaas-Jan Zuidam

Waarden en normen, mensenrechten

Individuele mensenrechten, zoals verankerd in de Universele Rechten van de Mens, staan binnen de christendemocratie centraal. In China zijn individuele mensenrechten zoals bijvoorbeeld godsdienstvrijheid ondergeschikt aan het collectieve belang. Met de opkomst van China op het wereldtoneel wordt deze 'collectieve' opvatting van het land over mensenrechten ook internationaal steeds meer zichtbaar.

Op het internationale politieke niveau promoot China actief het recht van een land om zich te mogen ontwikkelen ('economische rechten'). Het belang van soevereiniteit wordt daarbij benadrukt. Met name ontwikkelingslanden steunen dit principe. Met steun van zogenoemde 'derde landen' kan China een meerderheid verkrijgen in organen als de Algemene Vergadering van de VN en de Mensenrechtenraad. Onderzoek heeft uitgewezen dat het stemgedrag van Afrikaanse en Aziatische landen in de VN Mensenrechtenraad voor 80% overeenkomt met China. De Chinanotitie van het Kabinet en de aanvullende brief van Minister Blok over mensenrechten in China noemt dan ook terecht dat China op het multilaterale niveau succes boekt met het uitdragen van haar eigen visie op mensenrechten.

Het gevolg van de toenemende steun voor deze Chinese visie is dat de mogelijkheid en legitimiteit van multilaterale organen als de Mensenrechtenraad om zich uit te spreken over mensenrechtenschendingen wereldwijd afneemt. Dat geldt ook voor het uitspreken over en veroordelen van mensenrechtenschendingen die binnen China plaatsvinden. Een dergelijke ontwikkeling is onwenselijk voor Nederland, omdat het de bevordering van de universeel geldende mensenrechten in de weg staat. De Chinanota en aanvullende brief van Minister Blok benoemt dat Nederland er op inzet om 'meervoudig interpretabel woordgebruik in VN-teksten te voorkomen en een assertiever Europees verhaal uit te dragen over het belang van mensenrechten.' Het is, gezien de krachtsverhoudingen tussen China en Nederland, terecht dat de rol van de EU wordt aangestipt. De EU moet er actief en eensgezind op inzetten om de steun van ontwikkelingslanden in multilaterale fora voor zich terug (terug) te winnen.

Wat de Chinanota niet benoemt, is dat het daarvoor allereerst noodzakelijk is om te analyseren welke belangen en argumenten voor zogenoemde 'derde landen' doorslaggevend zijn bij het stemgedrag in fora als de VN Mensenrechtenraad. Een goed beeld hiervan ontbreekt namelijk nog. Het Europese verhaal dat het Kabinet noemt, dient vervolgens ook op deze belangen in te spelen. Alleen dan kunnen Nederland en de EU bredere internationale steun vinden om het succes dat China boekt met het verspreiden van haar 'collectieve' opvatting over mensenrechten tegen te gaan. Daarbij is het, vanzelfsprekend, ook cruciaal dat de Nederlandse regering zich durft uit te spreken als blijkt dat China in Nederland de normen en waarden probeert te beïnvloeden. In Duitsland, waar parlementariërs door China te kennen werd gegeven dat hij niet naar China mocht afreizen als hij een aantal geplande speeches in Duitsland zou geven, werd dat eerder bijvoorbeeld niet gedaan door de regering.

In dit kader beveelt de Cie. Buitenland van het CDA aan om allereerst te analyseren welke belangen en argumenten voor zogenoemde 'derde landen' doorslaggevend zijn bij stemgedrag in multilaterale fora als de Mensenrechtenraad en, vervolgens, het Europese verhaal over individuele mensenrechten dat het Kabinet noemt actief te laten inspelen op deze belangen.

Kennis

Gezien de technologische ambities van China (1) en het dienovereenkomstige assertieve gedrag op gebied van intellectueel eigendom (2), behoeft “kennis” binnen Nederland en Europa speciale aandacht: het vergaren van kennis over China evenals het beschermen van wetenschappelijke kennis. De kabinetsnotitie onderkent de onbekendheid met China en de noodzaak van “bewustwording”. Daarnaast beschrijft de notitie omzichtig het gedrag van China t.a.v. intellectueel eigendom (door te spreken over “het weglekken van kennis”) (3). De Commissie bepleit een scherpere aanpak.

Vergaren kennis: China

De regeringsnotitie spreekt meermalen van een “kennisnetwerk” (4) en een “informatie- en contactpunt” voor bedrijven (5). De Commissie onderschrijft de noodzaak van kennisvergarings t.b.v. het ontwikkelen van weloverwogen en efficiënte strategieën en het bieden van tegenwicht aan China en succesvolle pogingen om steun op te bouwen voor haar staatsgeleide politiek. Het kan niet zo zijn dat bijv. de vrijheid van meningsuiting van EU burgers/politici in eigen land wordt ondermijnd, dat EU-landen zich in hun politieke stellingname laten leiden door Chinese belangen, of dat Confuciusinstituten de maatschappelijke discussie manipuleren (6). Daarom bepleit de Commissie:

- opbouw van onafhankelijke expertise op landelijk niveau over China’s ambities en gedrag op gebied van (geo)politiek, handel, economie, waarden, etc. en de consequenties daarvan op lange termijn.
- weloverwogen keuze voor “kennisnetwerk” of “kenniscentrum” (criteria o.m. veiligheid);
- t.b.v. onafhankelijkheid een verplichte publicatie van de financiering en samenwerking met buitenlandse onderzoekers;
- gezien de kennisachterstand van NL: (a) nauwe samenwerking van experts met landen die diepgaande ervaring hebben met China (Australië, Japan, etc.) en (b) uitwisseling van expertise en ervaring tussen EU-landen (bijv. over investeringen strategische sectoren) en met wetenschappelijke instituten in EU-landen.

Beschermen van kennis: wetenschappelijke kennis

Met het oog op de schending van WTO regels t.a.v. intellectueel eigendom (o.m. joint-venture verplichting) (7), diefstal van intellectueel eigendom bij bedrijven (8), risico’s dienaangaande van Chinese investeringen en deelnames in Westerse strategische industrieën (9), en de snelle technologische ontwikkeling, bepleit de Commissie:

- een betere rechtsbescherming van intellectueel eigendom, bijv. via WTO. Daarbij geldt dat China’s kwalificatie als “ontwikkelingsland” niet langer accuraat is.
- substantiële investeringen van EU/NL in AI en IT in Europa: opdrachten aan EU bedrijven zijn hierbij cruciaal. Achterliggende redenen: veiligheid, werkgelegenheid, wetenschappelijke onafhankelijkheid, en de noodzaak om technologische ontwikkelingen bij te blijven. Zeker gezien de unieke positie van Nederland in het dossier “cybersecurity” (10) is dit belangrijk.

Beschermen van kennis: Nederlandse universiteiten en onderzoeksinstituten

Daar waar de regeringsnota aangeeft vertrouwen te hebben in een te vinden “balans” in de kennisuitwisseling China-NL (11), geeft recent internationaal onderzoek aan dat op grote schaal (militair) intellectueel eigendom van Westerse universiteiten en ziekenhuizen wordt gestolen door Chinese onderzoekers/studenten (12) en dat de academische vrijheid aan Westerse universiteiten door autocratische landen wordt ingeperkt (o.m. beïnvloeding onderzoeksagenda, uitnodigingen, etc.) (13). De Commissie pleit daarom voor een betere bewaking en bescherming van intellectueel eigendom en academische vrijheid aan Nederlandse universiteiten/onderzoeksinstituten. Samenwerking tussen Nederlandse ministeries en met andere Westerse en Aziatische landen is daarbij onmisbaar (best-practice oplossingen m.b.t. detectie en maatregelen).

1 *Made in China 2025 (MIC25 [2015])*. 2 *Maza 2018, H[ouse] o[ff] C[ommons] 2019; Zenglein & Holzmann 2019*. 3 *Bijv. p. 16,45*. 4 *O.m. pp. 33,41,95-7, passim*. 5 *Pp. 31,96*. 6 *Zie ook voor andere voorbeelden o.m. Emmot 2016; Tatlow 2018; HoC 2019*. 7 *Gros 2018a/b, Zenglein & Holzmann 2019*. 8 *Cyberspionage kost Amerikaanse bedrijven naar schatting \$300mld p/a (Maza 2018)*. 9 *Jungblutt 2018*. 10 *Cie Buitenland 2019*. 11 *O.m. p. 88*. 12 *In o.m. Australie, VS, Canada, VK, Duitsland (Maza 2018; Wintour 2019; Field 2019; Kolata 2019; AP 2019,ASPI 2019)*. 13 *Coughian (2019); HoC 2019; Kolata 2019; Field 2019*.

Landbouw

Het kabinet houdt onvoldoende rekening met het feit dat China niet genoeg voedsel heeft om al haar alle 1.4 miljard inwoners van voldoende, gezond en veilig voedsel te voorzien. Zo'n 150 miljoen mensen zijn nog steeds ondervoed (<http://www1.wfp.org/countries/china>). China heeft te weinig landbouwgrond, de opbrengsten zijn te laag, obesitas en diabetes nemen sterk toe, en voedselveiligheid is niet goed. Denk aan het schandaal van melanine in babymelk). Recent is daarbij de varkenspest gekomen, die gezorgd heeft voor grote verliezen en prijsstijgingen van vlees. Het zeker stellen van voedsel is daarom onderdeel van de Chinese geopolitiek. Hierbij hoort controle van markten door staatsbedrijven (die ook bedrijven overnemen in het buitenland), investeringen in landbouwsectoren in en buiten China, en handelsroutes.

Het CDA moet in Nederland en Europa:

- Zorgen dat Europa zelfvoorzienend is op gebied van basisvoedsel, en hierin niet afhankelijk is van geopolitieke veranderingen.
- Strategisch inzetten van technologie en kennis op EU-niveau om gewenste doelen in China te behalen. Het inzetten van voedsel als machtsmiddel vereist een wat uitgebreidere discussie waarbij moraliteit en strategische effectiviteit tegen elkaar moeten worden afgewogen.

Het economische perspectief

Het Chinese handelsbeleid heeft anders dan in het Nederlandse niet primair het belang van het bedrijfsleven als uitgangspunt, maar direct en indirect het belang van de staat en de partij. Individuele keuzes en acties van Chinese bedrijven zullen niet allemaal 1 op 1 terug te voeren zijn op strategie van bovenaf of een beleidsactie van de overheid. Feit is wel dat bij de beoordeling van (expansieve) stappen van het Chinese bedrijfsleven het staatsperspectief moet worden meegewogen. Deze zijn niet los van elkaar te zien. En dat heeft gevolgen voor zowel overheid als bedrijfsleven in Nederland.

De kabinetsnotitie beschrijft kort hoe de Nederlandse overheid en bedrijfsleven kunnen samenwerken. Die samenwerking uit zich op aantal terreinen als economische diplomatie en handelsmissies. Dat is niet anders dan met vele andere landen, zowel met kleine als grote landen, met democratische en autocratische landen en met landen die wel of geen expansieve overwegingen in hun buitenlands beleid hebben.

Een relevante vraag is in onze ogen welke bijzonderheden nodig zijn in de relatie met China. Een land dat omvang, autocratie, middelen en de wens om een wereldmacht te zijn combineert. Een aantal aandachtspunten zijn belangrijk hier te worden genoemd, aangezien de kabinetsnotitie onvoldoende rekening houdt met de urgentie van de gevolgen van de ontwikkelende buitenlandpolitiek van China:

- Wees bewust van het verschil in doelstellingen van het wederzijdse handelsbeleid. Focus als Nederland op zowel belangen als waarden. Wees bewust van de strategie achter het handelen van China en van de instrumenten die zij kiest. En tenslotte van het gewicht dat zij als grootste land (qua inwoners en economie) in de schaal legt. Investeer in middelen om ook hard power in te zetten in de relatie met China. Ontwikkel een strategie om 'wisselgeld' op te bouwen (liefst tegen de zin van China in) en dat in onderhandelingen in te zetten. Dat sterkt de positie van de EU en NL.
- Benut economische diplomatie ten volle. Dergelijke engagements en netwerken zijn cruciaal bij een volwassen relatie met ieder land en dus ook met China. Mensenrechtenbeleid zonder deze economische contacten en voelsprietten zijn zinloos. Zelfs als het effect van het mensenrechtenbeleid beperkt is of zelfs averechts werkt, is het van belang om handelsnetwerken (maar ook op het gebied van sport of cultuur) te handhaven.
- De vraag is of een standaardaanpak in geval van China gerechtvaardigd is. China combineert een enorm land, een centraal geleide macht, met alle politieke en geopolitieke en militaire motieven. Op pagina 31 geeft het kabinet een voorzet over hoe zij samenwerking met bedrijfsleven ziet. Het zou verstandig zijn om concreter te zijn hoe deze afstemming/uitwisseling tussen overheid en bedrijfsleven moet worden vormgegeven. In hoeverre kan deze aanpak 'openbaar' zijn, of kan deze samenwerking niet anders dan 'geheim' zijn? Beide antwoorden hebben gevolgen voor de organisatie van de samenwerking. Heeft de overheid doorzettingsmacht nodig om haar belang (wellicht in weerwil van bedrijfsbelang) te behartigen? Of blijven we dienend aan het bedrijfsleven en combineren die aanpak met bijv. een mensenrechtenbeleid.

Het EU-perspectief brengt ook andere vragen met zich mee, bijvoorbeeld bij:

- Het Belt and Road Initiative. Gezien de (potentiële) geopolitieke gevolgen van China's inmenging in strategische sectoren, bepleit de commissie een meldings- en overlegplicht van lagere overheden t.a.v. projecten van strategische aard die door China (mede) gefinancierd worden. Daarnaast bepleit de commissie dat EU-landen staats gedreven overnames van buiten de EU -binnen strategische sectoren- ten principale kunnen stoppen. En wat betekent deze ontwikkeling voor de Haven van Rotterdam en de wijze waarop ons land (en het Hinterland) op deze mondiale transportstromen zijn aangesloten?
- Belangrijk is ook een gelijkspelveld te creëren in de handel tussen China en Europa. China onderhandelt voor haar export met de EU, maar voor haar import bilateraal met de grootste EU-landen. Dit verzwakt onze positie, en moeten we niet willen.
- Naast een gekwalificeerde meerderheid voor extern optreden, pleit de commissie ook voor een economische tegenkracht in de EU omringende landen. Enkel uitspreken dat 17+1 projecten uit den boze zijn, en deelname daaraan ook, kan niet voldoende zijn. De EU dient actief economische alternatieven te bieden voor Chinese Foreign Direct Investments (FDI's). Hier kan de European Investment Bank (EIB) een belangrijke taak vervullen. Ook het Europees Nabuurschapsbeleid (ENP) is een instrumentarium dat bij uitstek geschikt is voor het voorzien van investeringsalternatieven.

De Krijgsmacht

De kabinetsnotitie gaat beperkt in op de ontwikkelingen binnen de Chinese krijgsmacht. De gebieden waarop Nederland zich richt, laten zich omschrijven als contraspionage (al dan niet digitaal), monitoring, bewustwording. Andere sectoren worden wel benoemd, maar vooralsnog niet verder uitgewerkt. Is dat juist?

Tot medio negentiger jaren van de vorige eeuw hield de Chinese krijgsmacht zich vooral bezig met lokale grensconflicten, zoals het terug winnen van verloren gebied of het afbakenen van de Chinese invloedssfeer. Denk daarbij aan het Korea conflict in 1950, de invasie van Tibet in 1951, de claim op en in bezit houden van de provincie Akai Chin in 1962, waarop India meende recht te hebben en een conflict met Rusland over een grensgebied in 1969. Heden ten dage is het meest opvallend de claims op de Zuid Chinese zee, de Senkaku eilanden en uiteraard Taiwan. Dat reikt verder dan alleen binnenlandse grensconflicten en vraagt om een andere krijgsmacht dan voorheen. Een beperkte nucleaire strijdmacht (met een no-first-use verklaring) was afdoende om de eigen veiligheid te verzekeren, een behoorlijk leger voor de grensconflicten en een beperkte marine en luchtmacht.

Geheel in lijn met het streven naar wereldmacht moderniseert en vergroot China zijn krijgsmacht. Nieuwe intercontinentale raketten, vliegdekschepen (één operationeel en één in aanbouw), onderzeeboten en moderne fregatten worden bij de krijgsmacht gevoegd. De hypersonische DF-21D Dong Feng raket met een bereik van 1500 km wordt gezien als een *carrier killer*. Niet geruststellend voor de Amerikaanse vloot die leunt op haar carrier capaciteit. Een operatie bij Libië in 2011, een oefening met de Russen in de Oostzee, en operaties bij Somalië duiden op toenemend expeditionair vermogen en daarmee gepaard gaande *area access/area denial* capaciteit. Militaire uitgaven zijn enorm gestegen. De VS besteedt nog steeds meer aan haar krijgsmacht, maar de uitgaven van China zijn nu vergelijkbaar met die van de EU tezamen.

We hebben hierbij voor ogen dat een belangrijk deel van de wereldhandel door de Zuid-Chinese zee gaat. Voor Nederland is dat van groot belang. Een vergelijking met de Arabische Golf en de straat van Hormuz dringt zich op. Nederland was en is bereid militaire middelen in te zetten om handel veilig te stellen. Daarbij zijn harde middelen nodig, niet alleen software waar het kabinet op inzet. Moet Nederland bereid om met adequate middelen ook verder van de eigen grenzen bij te dragen aan het beginsel van *mare liberum*. Het CDA meent van wel. Niet alleen, maar met EU en NAVO.

Dit betekent dat het kabinet naast software moet blijven investeren in conventionele middelen. Hier is geld voor nodig. De verhoging van het defensiebudget door dit kabinet bij zijn aantreden is niet voldoende. Een groot tekort dreigt nu al weer over het jaar 2019 door het even "aanzetten" van investeringen in de benodigde middelen en oplossen van de tekorten in de personele en materiële exploitatie. De inzet van het kabinet moet zijn het budget te verhogen tot het in Wales tussen de NAVO landen overeengekomen 2 % van het BNP. Het vraagt ook om intensieve samenwerking binnen de EU om de financiële middelen zo efficiënt mogelijk te besteden.

Ten laatste is er veel positiefs aan een robuuste defensiesamenwerking met andere EU-lidstaten, bij voorkeur landen dichtbij, gelijkgestemd en met zelfde technologische mogelijkheden. Europese defensiesamenwerking en samenwerking binnen de NAVO klinken vaak als een tegenstelling. Het is echter een schijntegenstelling. Europese defensiesamenwerking is een goede aanvulling om onze veiligheid als continent te kunnen garanderen. Het CDA zal altijd gaan voor de praktische samenwerking: gezamenlijk maar soeverein.

Ten slotte

Veel van voorgaande heeft betrekking op Europese samenwerking. Europese eensgezindheid is essentieel om te komen tot een snelle en effectieve besluitvorming. De praktijk is echter weerbarstiger waarbij China de EU-landen uit elkaar tracht te spelen. Dat lukt uiteraard niet in alle gevallen: zo kwam er bijvoorbeeld bij de EU China Summit een behoorlijk stevige EU verklaring tot stand. Wat de commissie betreft is de noodzaak tot eensgezindheid een kwestie van internationaal politieke zelfstandigheid. Uiteraard verdient het soevereiniteitsbeginsel steun, maar een gezonde discussie hieromtrent is relevant en nodig. Belangrijk blijft: waar het moet Europees, waar het kan nationaal. Wellicht zou deze dichotomie nog een derde pijler moeten hebben, namelijk de vraag wie bepaalt of het Europees moet of nationaal kan. En hoe deze besluitvorming is vormgegeven.

Momenteel vereist het handelen van de Hoge Vertegenwoordiger van de Unie voor het Buitenlandse Zaken en Veiligheidsbeleid steun van alle lidstaten. Dit creëert de mogelijkheid dat één individuele lidstaat voor een uitspraak kan gaan liggen. De commissie pleit voor het werken naar besluitvorming omtrent extern optreden middels een gekwalificeerde meerderheid. In het Verdrag van Lissabon ligt de gekwalificeerde meerderheid aldus vastgelegd: Minimaal 55% van de lidstaten is voor (minimaal 16 van de 28 lidstaten) en deze lidstaten vertegenwoordigen 65% van de inwoners van de EU.

Er zijn echter ook nadelen. De Adviesraad voor Internationale Vraagstukken (AIV) formuleert er twee. Ten eerste verliest een individuele lidstaat met deze macht veel politiek handelingsvermogen. Daarnaast is er de vraag of een individuele lidstaat overruled wordt door de meerderheid. De tirannie van de meerderheid kan divergerend werken t.a.v. samenwerking binnen de EU en kunnen lidstaten door niet gehoord te worden in de armen van China gedreven worden. Dit is een afweging die niet te lichtvaardig opgevat dient te worden, maar waar een principiële stellingname t.a.v. de verdeel-en-heers politiek van China zeker ook gepast kan zijn.

De Europese Commissie heeft in haar Staat van de Unie al een aantal jaar op rij de ambitie uitgesproken om inzake Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid (GBVB) op zoek te gaan naar uitbreiding van het bereik van de meerderheidsbeslissingen d.m.v. gekwalificeerde meerderheden. Minister Blok heeft hier positief op gereageerd en onderschrijft de lezing van de Commissie dat de unanimitéitspraktijk ervoor gezorgd heeft dat EU-besluiten over het GBVB in sommige gevallen werden geblokkeerd of te langzaam werden genomen. Dit in een bredere context van een meer geïntegreerd buitenlands optreden door meerdere lidstaten. De Duitse regering stelt nu bijvoorbeeld voor om alle toekomstige Belt and Road onderhandelingsstappen te coördineren met Frankrijk, het VK en Spanje.

De commissie Buitenlandse Zaken van het CDA staat positief tegenover de gedachte om besluiten aangaande het GBVB voortaan op basis van gekwalificeerde meerderheid vast te stellen.